

Διαχείριση και Ανάδειξη
Χώρων και Μνημείων

Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων

Management and Presentation of Sites & Monuments

DIADRASIS SYNERGIES
open space for intellectual interaction

Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία

Management of prehistoric sites and local community

Κώστας Κωτσάκης

ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

kotsakis@hist.auth.gr

Περίληψη

Η διαχείριση των αρχαιολογικών θέσεων είναι πάντοτε μια σοβαρή πρόκληση για την αρχαιολογική έρευνα: όχι μόνο οφείλει να προστατεύσει και να αναδείξει τις αξίες της θέσης, αλλά πρέπει και να αποκαταστήσει έναν δρόμο επικοινωνίας με τους επισκέπτες και την τοπική κοινωνία. Σε αντίθεση με τον νεκρό διδακτισμό του ιστορισμού που επικρατούσε στο παρελθόν, η σύγχρονη διαχείριση τονίζει την ενεργή σχέση των μνημείων με την κοινωνία. Για το σκοπό αυτό δανείζεται θεωρητικές έννοιες της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας, όπως τη βιογραφία των μνημείων, που περιλαμβάνει όχι μόνο την τεκμηρίωση της ιστορίας τους, αλλά και την άυλη στρωματογραφία των ερμηνειών και των προσλήψεών τους μέχρι και το παρόν. Όταν αναφερόμαστε σε προϊστορικές αρχαιότητες, ιδιαίτερα σε εκείνες όπου η εύκολη καταφυγή σε στοιχεία μνημειακότητας δεν είναι δυνατή, η διαχείριση γίνεται δυσχερέστερη. Στις περιπτώσεις αυτές η βιωματική σχέση κάθε μορφής με τα κατάλοιπα του παρελθόντος είναι μια παράμετρος που μπορεί να έχει ιδιαίτερη σημασία. Απαιτεί ωστόσο συστηματική προσπάθεια, προσεκτικό σχεδιασμό και διεπιστημονική προσέγγιση. Τα Παλιάμπελα Κολινδρού, είναι μια από τις πρώτες αγροτικές κοινότητες της Ελλάδας της πρώιμης 7ης χιλιετίας π.Χ., που εντοπίστηκε και ερευνήθηκε από το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Η θέση αποτέλεσε ένα ιδανικό εργαστήριο για την ανάπτυξη και εφαρμογή σύγχρονων πρακτικών διαχείρισης. Το πρόγραμμα της ανάδειξης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, μέρος του μεγάλου Ευρωπαϊκού προγράμματος TEMPER, παρουσιάζεται εδώ με τις επιτυχίες και τις αποτυχίες του.

Abstract

The management of archaeological sites always presents a challenge to archaeological research. A management plan is not only expected to protect and highlight the values inherent in a site but also to build communication with visitors and the local community. Contrary to the lifeless didacticism prevalent in the past, contemporary management stresses the active relationship of monuments with society. To this end, it borrows theoretical ideas from current archaeology, such as the biography concept, the documentation of the stratification of interpretations and perceptions reaching to the present. When dealing with prehistoric antiqui-

ties, especially those where the element of monumentality is not prevalent, communication with the public becomes even more difficult. In those cases, the living experience of the community is a significant parameter for a successful association with the past remains. Paliambela by Kolindros, investigated by the Aristotle University of Thessaloniki, was among the first farming communities in Greece dated to the first half of the 7th millennium BCE. The site served as an ideal laboratory for the development and application of current archaeological management practices. The management plan for Paliambela Kolindros, part of the larger European project TEMPER, is presented with its successes and failures.

Η διαχείριση των προϊστορικών μνημείων αποτελεί ένα γνωστό πρόβλημα στη διεθνή βιβλιογραφία (βλ. Hodder & Dougherty 2007). Αν και στη χώρα μας η προστασία των μνημείων είναι ιδιαίτερα προβεβλημένη και προκαλεί την ευαισθησία του κοινού, ο χαρακτήρας και ο στόχος της ουσιαστικά ταυτίζονται με έννοιες όπως η αναστήλωση (restoration) ή η ανάδειξη, ειδικές πρακτικές που ακολουθεί το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ) της χώρας με τη Διεύθυνση Αναστήλωσης και τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων. Με τον γενικότερο όρο διαχείριση όμως δεν εννοούμε σήμερα μόνο την προστασία, αναστήλωση ή ανάδειξη των προϊστορικών μνημείων, που αντιπροσωπεύουν ενέργειες του κεντρικού κρατικού μηχανισμού που συμβαίνουν χωρίς τη συμμετοχή του ενδιαφερόμενου κοινού. Εννοούμε περισσότερο την ολιστική αντιμετώπιση των μνημείων και την ένταξή τους μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο που εξασφαλίζει τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητά τους. Αυτονόητο είναι ότι η διαχείριση δεν είναι μια στιγμιαία παρέμβαση χωρίς συνέχεια, αλλά μια διαδικασία που αναπτύσσεται συνεχώς στο χρόνο, όπως οι σχετικές δημοσιεύσεις δέχονται (π.χ. Cleere 1984; Cleere 1989; de la Torre 1997; Teutonico 2002).

Πώς όμως η διεθνής πρακτική έχει φτάσει στο σημείο να εγκαταλείψει ως ανεπαρκείς, ορισμένες φορές ακόμη και ως λανθασμένες, πρακτικές που κατάγονται από μια μακριά κρατική παράδοση νομοθετικού συγκεντρωτισμού; Αναμφίβολα σε αυτό συνετέλεσε σημαντικά η ενοποίηση του κόσμου που ακολούθησε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και η ίδρυση της United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) το 1945, που οδήγησε εντέλει στην αναγκαστική παραδοχή ότι η πολιτισμική κληρονομιά δεν είναι μόνο ευρωπαϊκή, αλλά παγκόσμια. Για την προστασία αυτών των μη ευρωπαϊκών πολιτισμικών παραδόσεων δεν θα ήταν δυνατό να εφαρμοστεί ένα ενιαίο κανονιστικό πλαίσιο στο οποίο ενσωματώνονται οι ευρωπαϊκές αξίες και αρχές, πολλές από τις οποίες, ας σημειωθεί, προέρχονται από το αποικιακό παρελθόν της Ευρώπης και είναι επομένως εξ'ορισμού ακατάλληλες και μη αποδεκτές. Η παραδοχή της ισότιμης παρουσίας των τοπικών παραδόσεων οδηγεί στο αναπόφευκτο συμπέρασμα ότι οι τοπικοί πληθυσμοί έχουν στο θέμα αυτό αποφασιστικό ρόλο.

Όχι λιγότερη επίδραση στην αντιστροφή της σχέσης κανονιστικού συγκεντρωτισμού (top down) και τοπικής συμμετοχής (bottom up)

στη διαμόρφωση των όρων της προστασίας είχαν και οι εξελίξεις στην αρχαιολογική θεωρία. Μεταφέροντας μια ανάλογη λογική σε ειδικότερο επίπεδο, η σύγχρονη θεωρητική συζήτηση στρέφεται από την παθητική στάση απέναντι σε μια πολιτισμική κληρονομιά που μεταφέρει δεδομένες αξίες μέσα από γενικά κανονιστικά πρότυπα (όπως π.χ. η καλλιτεχνική αξία, η ιστορική σημασία, κλπ.) στην προσωπική, βιωματική εμπλοκή του επισκέπτη. Η αρχαιολογία γίνεται έτσι αντιληπτή όχι ως κανονιστική δομή αλλά ως κοινωνική πρακτική. Ως τέτοια, έχει την υποχρέωση να πάρει υπόψη της και να ενσωματώσει κατά το δυνατό τις εμπειρίες και τις προσδοκίες των ενδιαφερομένων ομάδων και να διαχειριστεί κριτικά την πολυφωνία που προκύπτει, αντί να αποφασίσει μόνη της το αφήγημα που θα παρουσιάσει σε ένα γενικό, αδιαφοροποίητο και υποθετικό κοινό. Αυτή είναι η κεντρική θεωρητική θέση που προτάθηκε από την «αναστοχαστική αρχαιολογία» (reflexive archaeology, βλ. Hodder 1986; Hassan 1997; Hodder 2003; Lawson 1985; Strasser 2002; Κωτσάκης 2008) ήδη από τη δεκαετία του 1980. Καθώς στρέφεται προς το κοινό και τις ενδιαφερόμενες ομάδες (stakeholders) η αναστοχαστική αρχαιολογία συναντά τη διαχείριση. Είναι ενδεικτικό για την εποχή μας ότι ορισμένοι ερευνητές, πάνω στην ίδια κεντρική θεωρητική βάση, ονομάζουν τη σύνθετη-αυτονόητα πολιτική- σχέση με όλους του εμπλεκόμενους αρχαιολογική εθνογραφία (π.χ. Hamilakis & Anagnostopoulos 2009), όχι, ωστόσο, χωρίς μια πρόδηλη διάθεση πολιτικής ορθότητας. Θα παρουσιάσω εδώ ένα πρόγραμμα διαχείρισης που στηρίχθηκε ουσιαστικά στους άμεσα εμπλεκόμενους κατοίκους της περιοχής, μέσα, δηλαδή, σε ένα πλαίσιο αρχαιολογικής εθνογραφίας, αποφεύγοντας, κατά το δυνατό, τον πατερναλισμό της ειδικής αρχαιολογικής γνώσης, και στηριγμένος στην εμπειρία της πολύχρονης έρευνας σε μια περιφερειακή αρχαιολογική θέση. Ο τελικός στόχος αυτού του αναστοχαστικού πειράματος ήταν η δημιουργία μιας προγραμματικής βιώσιμης εμπλοκής με την τοπική κοινωνία και τους δυνητικούς επισκέπτες. Από την άποψη αυτή αντιπροσωπεύει έναν συνδυασμό εθνογραφίας και διαχείρισης (Chowne κ.ά. 2007; Kotsakis κ.ά. 2007)

Η αρχαιολογική θέση Παλιάμπελα Κολινδρού

Σε αντίθεση με τις διάσημες θέσεις και μνημεία, που κινδυνεύουν από την υπερέκθεση στο κοινό, τα μικρά, προϊστορικά μνημεία παραμένουν σχεδόν αόρατα και αποσπούν ελάχιστα το ενδιαφέρον του κοινού. Εν τούτοις, όπως θα δούμε στη συνέχεια, τα περιφερειακά μνημεία μπορεί να εκπέμπουν μηνύματα περισσότερο απτά και ξεκάθαρα από τα μυθοποιημένα, μεγάλα και διάσημα μνημεία, που κατά κανόνα βρίσκονται έξω από τις καθημερινές εμπειρίες της πλειονότητας των επισκεπτών. Τα Παλιάμπελα Κολινδρού Πιερίας, είναι πράγματι μια μικρή περιφερειακή θέση, που βρίσκεται σε απόσταση 50 χλμ. από τη Θεσσαλονίκη (εικ.1, 2). Πρόκειται για έναν νεολιθικό οικισμό, που μέχρι πριν 20 χρόνια ήταν άγνωστος. Σε σύγκριση με τις μεγάλες κλασικές θέσεις της Βεργίνας, του Δίου και της Πέλλας, όλες σε μικρή απόσταση, τα Παλιάμπελα Κολινδρού δε φαίνεται να έχουν καμιά τύχη. Τι μπορούν να δείξουν στους επισκέπτες, και τι μπορούν να προσφέρουν στους κατοίκους της τοπικής κοινότητας που περνούν καθημερινά από τον χώρο για να πεισθούν ότι η προσπάθεια που γίνεται είναι κόπος που έχει πιάσει τόπο; Τι είδους φαντασία μπορεί να εμπνεύσει στους μαθητές

Εικ. 1. Το χωριό Παλιάμπελα Κολινδρού και η περιοχή του, όπως φαίνεται από τον Κολινδρό. Ο νεολιθικός οικισμός βρίσκεται στα ανατολικά του (το χαμηλό ύψωμα, αμέσως δεξιά του χωριού στη φωτογραφία). Στο βάθος ο Αλιάκμονας και η πεδιάδα των Γιαννιτσών. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

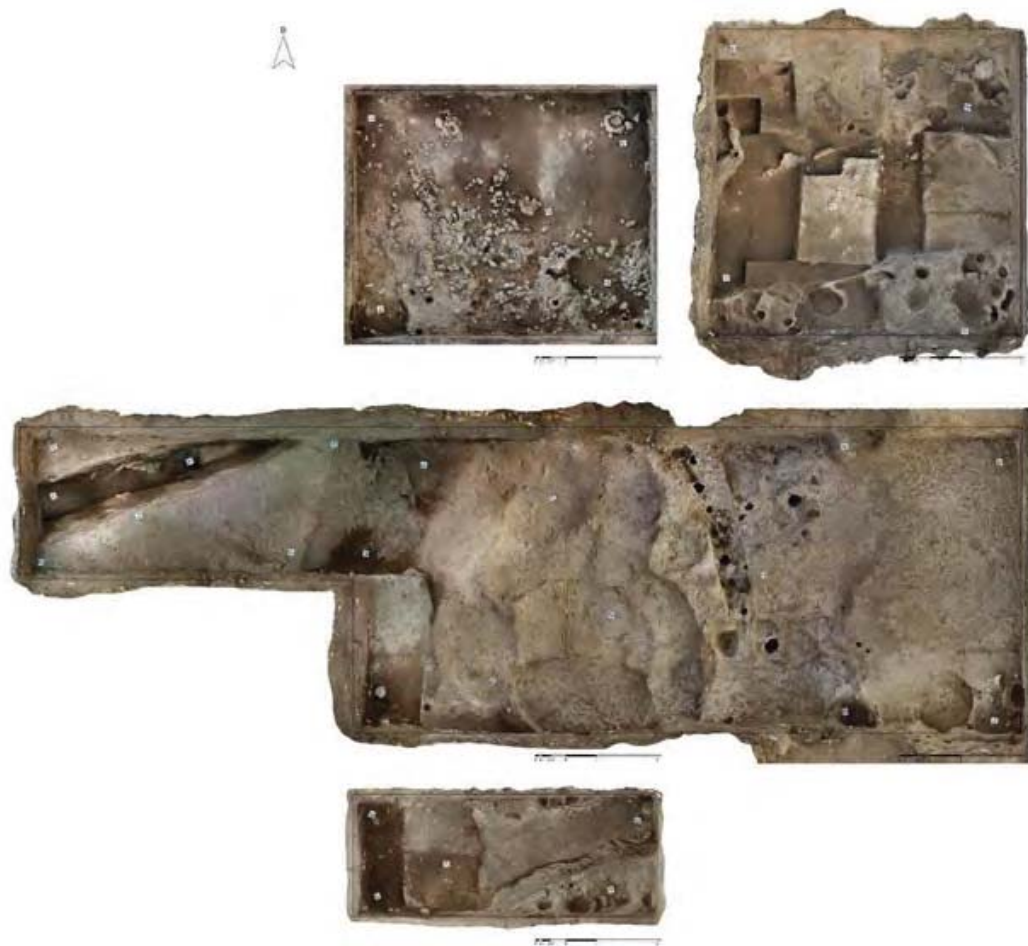

Εικ. 2. Χάρτης της περιοχής. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιάμπελων ΑΠΘ.

των σχολείων και στους δασκάλους τους για να παρακινηθούν να επισκεφθούν τη θέση; Δεν υπάρχει μεγάλη και μνημειακή αρχιτεκτονική, πλούσια και εντυπωσιακά ευρήματα, και βέβαια έργα τέχνης. Από την άποψη αυτή, τα Παλιάμπελα Κολινδρού έχουν το γενικότερο πρόβλημα που έχει η προϊστορική και ιδιαίτερα η νεολιθική και η προνεολιθική πολιτιστική κληρονομιά, καθώς τα κατάλοιπα αυτών των θέσεων είναι δυσανάγνωστα και σπάνια έχουν μνημειακό χαρακτήρα. Η στρωματογραφία ή τα βαθιά ορύγματα στον φυσικό βράχο της πρώιμης 7ης χιλιετίας, δεν είναι ικανά να συγκινήσουν τους αμύητους, αλλά ούτε και αρκετούς από τους περισσότερο προσανατολισμένους προς την ιστορία της αρχαίας τέχνης αρχαιολόγους. Είναι προφανές ότι αυτό το πολιτιστικό απόθεμα χρειάζεται μια διαφορετική προσέγγιση για να αναδείξει τη σημασία του.

Η πρώτη εγκατάσταση στα Παλιάμπελα Κολινδρού χρονολογείται με ασφάλεια στο 6.600 π.Χ. (Κωτσάκης 2014; Κωτσάκης & Halstead 2018; Κωτσάκης et al. 2015; Μανιάτης 2014). Ανήκει στη μικρή ομάδα των καλά χρονολογημένων πρώτων γεωργικών οικισμών της Ελλάδας, σύγχρονες με τις Θεσσαλικές θέσεις (Άργισσα, Σέσκλο), το Φράγγθι της Αργολίδας και την Κνωσό, και κατ' επέκταση της

Εικ. 3. Η πρώτη Νεολιθική φάση (Αρχαιότερη Νεολιθική, 6600 π.Χ.) στα Παλιάμπελα Κολινδρού. Λακκοειδή οικήματα λαξευμένα στον φυσικό βράχο και εγκαταστάσεις προετοιμασίας τροφής. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Ευρώπης. Η ιδιαιτερότητα των Παλιαμπέλων είναι ότι προσφέρει μια σαφή εικόνα για τις πρώτες εγκαταστάσεις των γεωργών στην Ελλάδα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες σύγχρονες θέσεις που σώζουν αποσπασματικές πληροφορίες. Η αρχαιότερη φάση του οικισμού αντιπροσωπεύεται από συστάδες λάκκων, λαξευμένων στον φυσικό βράχο (εικ. 3). Οι λάκκοι αυτοί που έχουν ερμηνευθεί ως κατοικίες, περιστοιχίζονται από μικρότερες λαξεύσεις, επίσης στον βράχο, για την προετοιμασία της τροφής (Kotsakis 2019; εικ. 2-4). Μετά το 6.000 π.Χ. ο οικισμός μετασχηματίζεται. Τη θέση των λακκοειδών οικημάτων καταλαμβάνουν τώρα υπέργεια τετράπλευρα οικήματα, σε κανονική διάταξη, που αφήνουν στενούς δρόμους μεταξύ τους και περιβάλλουν ανοιχτές πλατείες (εικ. 4). Πρόκειται για μια σημαντική μεταβολή: η εμφάνιση των τετράπλευρων υπέργειων οικημάτων που παρατηρείται στη Νεολιθική της Ελλάδας από τα τέλη της 7ης χιλιετίας σηματοδοτεί μεταβολές στην οργάνωση των νεολιθικών κοινοτήτων. Το φαινόμενο παρατηρείται στη Μέση Ανατολή πολύ πρωιμότερα, και συνδέεται με την άνοδο του αυτόνομου νοικοκυριού (household, βλ. Flannery 2002; Flannery 1972;

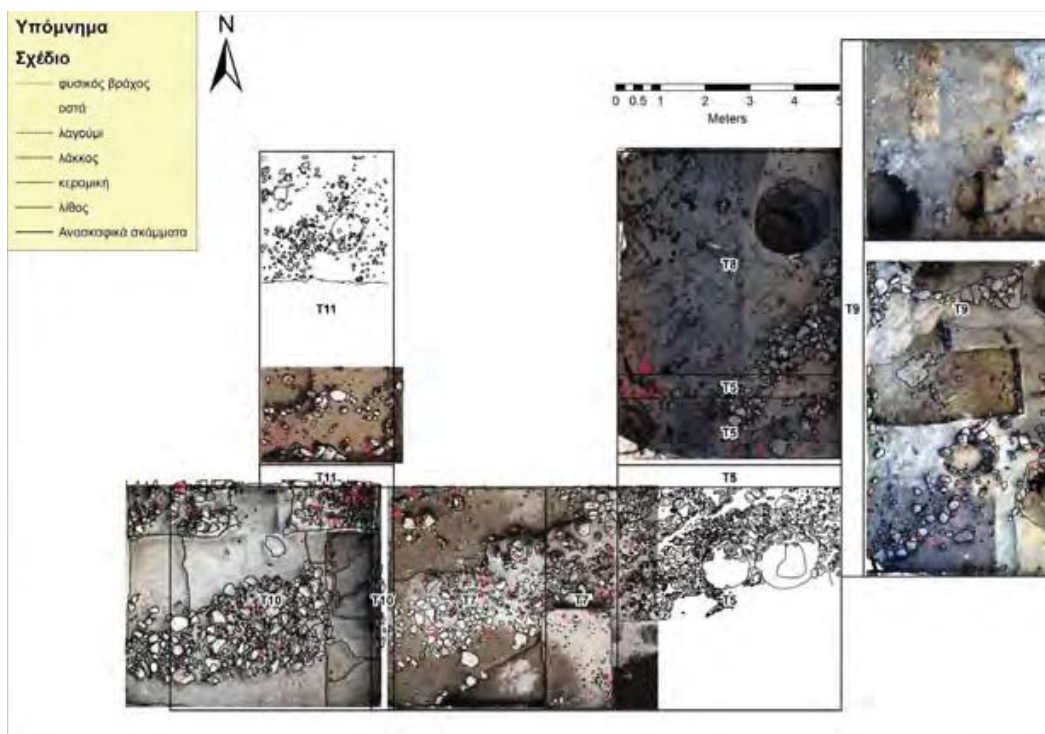

Εικ. 4. Παλιάμπελα Κολινδρού. Τα οικήματα της Μέσης Νεολιθικής (6000 π.Χ.). Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Kotsakis 2018). Τα συγκροτήματα των οικημάτων στα Παλιάμπελα Κολινδρού περιβάλλονται από κυκλικές τάφρους σκαμμένες μέσα στις αρχαιότερες επιχώσεις του οικισμού και στο φυσικό βραχώδες υπόβαθρο πάνω στο οποίο είχε ιδρυθεί ο αρχαιότερος οικισμός της 7ης χιλιετίας. Τέλος, στη Νεότερη Νεολιθική, οι τάφροι αντικαθίστανται από κυκλικούς λίθινους περιβόλους, που περιβάλλουν λίθινα οικήματα και αυλές με λιθόστρωτα (εικ. 5). Με τη μορφή αυτή, ο οικισμός αποκτά την κυκλική μορφή που γνωρίζουμε καλά από οικισμούς της Νέοτερης και της Τελικής Νεολιθικής, όπως το Διμήνι και το Σέσκλο (Θεοχάρης 1973), τη Μάνδρα και την Παλιόσκαλα της Θεσσαλίας (Τουφεξής 2017).

Ο ιδιαίτερος αυτός οικισμός, με αρχιτεκτονικές μεταβολές που φαίνονται συναρπαστικές και αποκαλυπτικές για τις κοινωνικές μεταβολές που συνέβησαν στις νεολιθικές κοινότητες αποτελεί ένα εξαιρετικά διδακτικό παράδειγμα της απόστασης που χωρίζει το αρχαιολογικό ενδιαφέρον από εκείνο που μπορεί να συγκινήσει ένα κοινό που δεν είναι εξοικειωμένο με την ελλειπτικότητα των προϊστορικών καταλοίπων, ενώ συνεχώς βομβαρδίζεται από τις

Εικ. 5. Τα λείψανα του περιβάλλοντος της τελικής 5ης χιλιετίας π.Χ. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

αναφορές των μέσων στα αριστουργήματα του Μουσείου της Ακρόπολης και την υψηλή επισκεψιμότητά του. Η υπερέκθεση αρχαιοτήτων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στη δημόσια σφαίρα διαμορφώνουν ένα κοινό πρότυπο, όχι μόνο πολιτισμικό, αλλά και διατήρησης, προστασίας και ανάδειξης, που αναπόφευκτα βλάπτει θέσεις όπως τα Νεολιθικά Παλιάμπελα Κολινδρού. Θα μπορούσε το πρόγραμμα διαχείρισης αποκαθιστώντας τις σχέσεις με τους κατοίκους της περιοχής να υπερβεί αυτές τις δυσκολίες; Για να συμβεί κάτι τέτοιο θα χρειαστεί ένα κεντρικό θέμα που θα είναι οικείο και κατανοητό στους κατοίκους. Το θέμα αυτό θα αναζητήσουμε στη συνέχεια.

Αρχαιολογική έρευνα και κοινότητα

Οι κάτοικοι των σύγχρονων Παλιαμπέλων, οι περισσότεροι πρόσφυγες από την ανατολική Θράκη, είναι ακόμη αγρότες και ζουν μέσα σε μια αγροτική κατά κύριο λόγο περιοχή. Το ενδιαφέρον τους όμως για τον αγροτικό οικισμό που σκάβεται στα όρια του χωριού τους είναι σχετικά μικρό και κυμαίνεται από τη συγκρατημένη δυσπιστία μέχρι την ευγενική αδιαφορία. Όπως σημειώθηκε πιο πάνω για το Μουσείο της Ακρόπολης, τα στερεότυπα αφήνουν ελάχιστο χώρο για ο,τιδήποτε δεν συνεισφέρει άμεσα στην ενίσχυσή τους. Με

άλλα λόγια όταν το παρελθόν χρησιμοποιείται ως εθνικό τεκμήριο στην παιδεία και τον δημόσιο λόγο, οτιδήποτε δεν είναι σε θέση να μεταφραστεί εύκολα σε πειστικό επιχείρημα εθνικής συνέχειας δεν έχει θέση στο, όπως λένε, συλλογικό φαντασιακό. Αυτό είναι εξίσου αληθινό για την προϊστορική, όπως και για την οθωμανική περίοδο. Ωστόσο, πέρα από τη βαθιά ουσιοκρατική αντίληψη του αποκλεισμού του ανεπιθύμητου ή απλά άχρηστου παρελθόντος, κεντρικό ρόλο παίζει και η μεταφορική απόσταση, το φράγμα που τίθεται από την ίδια τη διαδικασία της ανασκαφής. Όχι μόνο οι αξίες της θέσης είναι ασαφείς και απρόσιτες για τους κατοίκους, αλλά και η αυστηρή επιστημονική προσέγγιση που ακολουθείται από τους αρχαιολόγους δημιουργεί μια εικόνα που στηρίζεται στην επιστημονική αυθεντία, που αποξενώνει πλήρως την τοπική κοινωνία. Αυτός ίσως είναι ο λόγος που ένας από τους γηραιότερους φίλους μας, μακαρίτης σήμερα, στο τέλος μιας λεπτομερούς ξενάγησής μου στα ευρήματα και στη μεγάλη σημασία τους με ρώτησε εμπιστευτικά, μετά από τέσσερα χρόνια ανασκαφής «Πότε θα φέρετε τις μπουλντόζες;»

Είναι προφανές ότι η αρχαιολογική δραστηριότητα έχει ένα σοβαρό ζήτημα επικοινωνίας με την τοπική κοινότητα. Το πρόγραμμα των Παλιαμπέλων Κολινδρού έθεσε από την αρχή ως στόχο να βελτιώσει αυτήν την προβληματική σχέση μεταξύ του νεολιθικού παρελθόντος και των τοπικών κοινοτήτων. Οι τοπικές κοινότητες, σύμφωνα με τη διεθνή πρακτική, πρέπει να θεωρηθούν ο τελικός αποδέκτης και ο τελικός ενεργός διαχειριστής της τοπικής πολιτισμικής κληρονομιάς. Αλλά, όπως ήδη είδαμε, η τοπική κοινωνία παραμένει αδιάφορη προς την προϊστορική κληρονομιά. Σε αντίθεση με τη διαδεδομένη αντίληψη, η σύνδεση με την πολιτιστική κληρονομιά δεν είναι καθόλου αυτονόητη, δεδομένη και αυτόματη. Μια πρόσφατη επιτόπια μελέτη σε χωριά της περιοχής Κοζάνης, διαπίστωσε την πλήρη αδιαφορία των κατοίκων για το πολιτισμικό τοπίο, το οποίο δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο στην καθημερινή τους ζωή, ούτε ως στοιχείο τοπικής ταυτότητας ή περηφάνειας ούτε καν ως τοπόσημο, σε αντίθεση με όσα συνήθως πιστεύονται. Το μόνο σημείο αναφοράς είναι το γειτονικό αστικό τοπίο της Κοζάνης με το οποίο οι κάτοικοι αισθάνονται ότι έχουν μεγαλύτερη σχέση. Μοναδική εξαίρεση αυτής της αποξένωσης από το πολιτισμικό τοπίο είναι τα σημεία που σχετίζονται με συγκεκριμένα έθιμα, ιδιαίτερα όταν οι επιτελέσεις τους διαφοροποιούν τις ταυτότητες εντοπιότητας έναντι των προσφύγων (Τρυφινπούλου 2010: 58). Η αδιαφορία για

το πολιτισμικό τοπίο επισημαίνεται και από άλλους ερευνητές και σε άλλες περιοχές της νότιας Ελλάδας (Bintliff 2004).

Με βάση αυτές τις διαπιστώσεις, δεν θα είχε πολύ νόημα να σχεδιάσει κανείς και να δημιουργήσει έναν ακόμη αρχαιολογικό χώρο ερήμην της τοπικής κοινότητας, σαν αυτούς που συνήθως παράγονται στην Ελλάδα. Ένας τέτοιος χώρος θα απευθυνόταν μόνο σε εξωτερικούς επισκέπτες και το όποιο ενδιαφέρον των κατοίκων θα ήταν αποκλειστικά οικονομικό, πράγμα που συνήθως απομαγεύει τους αρχαιολόγους, που ξεχνούν ότι σ' αυτήν την πραγματιστική στάση της τοπικής κοινωνίας έχουν και οι ίδιοι άθελά τους συνεισφέρει, καθώς η διδακτική αφυψηλού εμφάνιση της αρχαιολογίας αποξενώνει την τοπική κοινότητα. Πράγματι, η μόνη εναλλακτική επιλογή είναι ο μετασχηματισμός του χώρου σε ένα δίκτυο επικοινωνίας, ένα πεδίο πολλών δραστηριοτήτων, στο οποίο διαφορετικοί άνθρωποι θα συμμετέχουν με διαφορετικό τρόπο, είτε με τις γνώσεις τους, είτε με τις επιτηδειότητές τους. Αντί να επιβάλλουμε κάποιο νόημα ή αξία της θέσης, μέσω ενός επιστημονικού ή θεσμικού λόγου, ο δρόμος της αλληλεπίδρασης μπορεί ενδεχομένως να κινητοποιήσει το ενδιαφέρον των κατοίκων και να τους φέρει στο προσκήνιο της ερμηνευτικής διαδικασίας. Έτσι, θα μπορέσουν να επαναοικειωθούν τον αποσπασμένο από την αρχαιολογική δραστηριότητα χώρο, μια δραστηριότητα που, σε μεγάλο βαθμό, ίσως δεν κατανοούν ή δεν θέλουν να κατανοήσουν. Αν δεν είναι αποτελεσματικό να διδάξουμε την κοινότητα είναι ίσως προτιμότερο να διδαχθούμε από αυτήν και να επιστρέψουμε στην κοινότητα πλαισιωμένες γνώσεις που έχουν για αυτούς σημασία.

Υπάρχουν πολλοί καλοί λόγοι πίσω από την επιλογή της εμπλοκής των τοπικών κοινοτήτων στην ερμηνευτική διαδικασία της νεολιθικής κληρονομιάς. Η αποδεκτή διεθνής πρακτική απαιτεί την συμμετοχή των τοπικών κοινοτήτων στις αποφάσεις που αφορούν τοπικούς πόρους, φυσικούς και πολιτισμικούς, και υπογραμμίζουν τον δημόσιο χαρακτήρα κάθε σχετικής ενέργειας. Η Χάρτα του ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (1990) αποτελεί ένα καταστατικό κείμενο για το θέμα, ενώ η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (Η Συνθήκη της Βαλέττας), που από το 2005 έχει ενσωματωθεί στην ελληνική νομοθεσία, δίνει έμφαση στη σημασία της ενημέρωσης του κοινού και της διάχυσης της αρχαιολογικής πληροφορίας στο ευρύ

κοινό -αν και η διάχυση αυτής της πληροφορίας γίνεται αντιληπτή ως μονόδρομη, δηλαδή από τους επαίοντες ειδικούς στην κοινή γνώμη. Η Χάρτα της Μπάρα (Burra Charter), ωστόσο, προτείνει την άμεση εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων και των υπόλοιπων ενδιαφερομένων ομάδων (stakeholders) στη διαδικασία της ερμηνείας των αρχαιολογικών θέσεων, στην οποία ενθαρρύνονται να επενδύσουν τις δικές τους αξίες (ICOMOS 1999), ενώ η Σύμβαση της Νάρα (Nara Document on Authenticity), αναγνωρίζει τις διαφορετικές προσεγγίσεις στην αυθεντικότητα, παίρνοντας υπόψη τις σχετικές αντιλήψεις κάθε κοινότητας (Larsen 1995). Στον αποκεντρωμένο σύγχρονο κόσμο συνολικά, η ερμηνευτική διαδικασία θεωρείται απαραίτητο να αποδεσμευτεί από το αρχαιολογικό μονοπώλιο, και να παραμείνει ανοιχτή σε διαφορετικές αναγνώσεις. Και αυτό προκύπτει τόσο από την απαίτηση των κοινωνιών για διαχείριση τη δικής τους κληρονομιάς, όσο και από την ανάλογη, ως ένα σημείο υποχρεωτική, μεταβολή στη θεωρητική αρχαιολογική σκέψη, που αποδεσμεύει την ερμηνεία από τον ευρωκεντρικό κανόνα.

Οι Διεθνείς Χάρτες, ωστόσο, είναι καταστατικά κείμενα που θέτουν τις πολύ γενικές δεσμεύσεις. Πολύ περισσότερο σημαντικό είναι το ερώτημα πώς μπορούμε να κρατήσουμε τις δυνατότητες ερμηνείας ανοιχτές χωρίς όμως να υπονομεύουμε την αξιοπιστία του αρχαιολογικού επιχειρήματος. Μια τέτοια συζήτηση, όπως είδαμε στην εισαγωγή αυτής της εισήγησης, εντάσσεται στην ευρύτερη θεωρητική στροφή της αρχαιολογίας τις τελευταίες δεκαετίες που αναγνώρισε τον πολιτικό της ρόλο, κατεδαφίζοντας τον νεοθετικισμό και τον επιστημονισμό της αρχαιολογίας του 1960 και του 1970. Στο πλαίσιο αυτό η αυθεντία του αρχαιολόγου τέθηκε σε διαπραγμάτευση, αναγνωρίζοντας το γεγονός ότι και άλλες ενδιαφερόμενες ομάδες μπορούν να παράγουν έγκυρες ανασυνθέσεις ή να συνεισφέρουν στοιχεία από τη ζωή τους, πολύτιμα για την κατανόηση των διαφορετικών όψεων του πολιτισμικού φαινομένου του παρελθόντος. Ας μην ξεχνούμε ότι για τους αστούς κατοίκους των πόλεων δεύτερης ή τρίτης γενιάς πολλές από τις όψεις της αγροτικής ζωής είναι άγνωστες ή εξιδανικευμένες. Ακόμη και οι κάτοικοι των σημερινών χωριών της μηχανοποιημένης και χημικής γεωργίας, δεν γνωρίζουν τις τεχνικές της παραδοσιακής, μη-μηχανικής γεωργικής παραγωγής. Παρόλα αυτά, η αρχαιολογία καλείται να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τα κατάλοιπα μιας προϊστορικής αγροτικής ζωής για την οποία έχει ελάχιστα βιώματα. Από αυτή τη θεωρητική άποψη,

η αναστοχαστικότητα της σύγχρονης αρχαιολογίας συμβαδίζει με την πολυφωνία των διαφορετικών ερμηνειών του παρελθόντος. Αμφισβητώντας τις αρχαιολογικές βεβαιότητές μας και εξετάζοντας κριτικά το βαθμό στον οποίο οι βεβαιότητες αυτές συνδέονται με τις δικές μας προκείμενες ιδεολογικές ή άλλες, γίνεται η επικοινωνία με ανθρώπους ή ομάδες που μπορούν να προσφέρουν συμπληρωματικές ή διαφορετικές ερμηνείες ευκολότερη, και εισάγεται ένα είδος *consensus* στις αναγνώσεις του παρελθόντος.

Αυτές λοιπόν είναι οι θεωρητικές αφετηρίες του προγράμματος διαχείρισης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, που σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Tempreg, μέρος του European Heritage II, σε συνεργασία με την τοπική κοινότητα, τον Δήμο τότε Κολινδρού, το ΑΠΘ (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), την τοπική Εφορεία Αρχαιοτήτων, και πλήθος φοιτητών του ΑΠΘ, του Πανεπιστημίου του Sheffield, και άλλων ελληνικών και ξένων πανεπιστημίων που εργάστηκαν εθελοντικά για την πραγματοποίηση του προγράμματος (Hodder & Doughty 2007).

Το σχέδιο διαχείρισης

Αν και ο αρχικός στόχος του Προγράμματος Tempreg ήταν να παραχθούν οδηγίες καλών πρακτικών για την αρχαιολογική διαχείριση, ακολουθώντας το σκεπτικό που αναπτύχθηκε πιο πάνω, προχωρήσαμε ένα βήμα παραπέρα, σχεδιάζοντας συνολικά επεμβάσεις στον αρχαιολογικό χώρο. Για να το κάνουμε αυτό, απαραίτητο ήταν να εξεταστούν ορισμένα βασικά σημεία, και συγκεκριμένα, η σημασία της θέσης, οι συνέπειες μιας μελλοντικής ανάπτυξης για την τοπική κοινότητα και την ευρύτερη περιοχή, καθώς και τα επιθυμητά στοιχεία μιας τέτοιας ανάδειξης, αποτέλεσμα του διαλόγου με την τοπική κοινότητα. Ο τελικός στόχος διαμορφώθηκε σε μια πρόταση βιώσιμης ανάπτυξης του αρχαιολογικού χώρου και του γειτονικού χωριού που ελπίζεται ότι στηρίζεται στις πολιτισμικές αξίες και των δύο (Kotsakis κ.ά. 2007).

Οι αξίες της αρχαιολογικής θέσης μπορούν να περιγραφούν καλύτερα σε δύο άξονες. Οι αρχαιολογικές και ερευνητικές αξίες στηρίζονται στη χρονολογία της θέσης, καθώς αντιπροσωπεύει την πρωιμότερη στην ηπειρωτική Ελλάδα αγροτική εγκατάσταση. Σημαντικό στοιχείο επίσης είναι η μεγάλη διάρκεια κατοίκησης που αποτυπώνει ανάγλυφα τους μετασχηματισμούς της αγροτικής

νεολιθικής κοινωνίας στο πέρασμα του χρόνου. Αλλά, το βασικό στοιχείο που δεν τεκμηριώνεται σε άλλες θέσεις της περιοχής τόσο καθαρά είναι οι έντονες αρχιτεκτονικές μεταβολές, από τα λακκοειδή οικήματα και τους ανοιχτούς χώρους προετοιμασίας και εστίασης, στα οργανωμένα τετράπλευρα, εσωστρεφή οικήματα που περιβάλλονται από τάφρους, και τέλος σε κυκλικούς διπλούς λίθινους περιβόλους. Οι μεταβολές αυτές συνδέονται με κοινωνικούς μετασχηματισμούς, όπως παρουσιάστηκαν σύντομα παραπάνω. Από την άποψη του υλικού πολιτισμού, η περιοχή κατέχει μια ενδιάμεση θέση μεταξύ της Θεσσαλίας και της Βαλκανικής ενδοχώρας. Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, τα Παλιάμπελα Κολινδρού είναι μια δίοδος για τον εκνεολιθισμό της Βαλκανικής, πιθανότατα μέσω του Αξιού και της Πελαγονίας, ενώ η πρωιμότητα της θέσης, που είναι σύγχρονη με τις ανάλογες των αιγαιακών παραλίων της Τουρκίας, μας επιτρέπει να αντιληφθούμε καλύτερα τη διαδικασία της εγκατάστασης της νεολιθικής στην ηπειρωτική Ελλάδα από τις ανατολικές της πρώιμες εμφανίσεις. Γι' αυτούς τους λόγους οι αρχαιολόγοι θεωρούμε τα Παλιάμπελα Κολινδρού μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και σημαντική θέση.

Οι κοινωνικές αξίες της θέσης, που αποτελούν τον δεύτερο κύριο άξονα, σχετίζονται με τη γειτονία του αρχαιολογικού χώρου με το σύγχρονο χωριό. Στην πραγματικότητα ο αρχαιολογικός χώρος αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κοινωνικής ζωής του χωριού. Το σχολείο δεν χρησιμοποιείται πια, αλλά οι κάτοικοι του χωριού θυμούνται ακόμη με λεπτομέρειες τη λειτουργία του και οι παλαιότεροι την οικοδόμησή του (εικ. 6, 7). Η εκκλησία, το σχολείο, το νεκροταφείο και το ηρώο συγκεντρώνονται όλα στην περιοχή αυτή, όπως και το αγροτικό ιατρείο όπου οι γηραιοί κάτοικοι συγκεντρώνονται για να πάρουν την πίεσή τους ή να μετρήσουν το ζάχαρο. Ο χώρος χρησιμοποιείται επίσης ως παιδική χαρά για τα παιδιά, και το ξύλινο κιόσκι, χαρισμένο από έναν τοπικό ευεργέτη, συγκεντρώνει τους συνταξιούχους το πρωί και τους οικονομικούς μετανάστες το απόγευμα. Τέλος, τα καλοκαιρινά απογεύματα, οι νέοι του χωριού καταλαμβάνουν την περιοχή, και πιστοί στις ελληνικές αστικές συνήθειες μένουν εκεί μέχρι τις μικρές ώρες. Είναι φανερό επομένως, πως μια δική μας επέμβαση, που θα αποξένωνε τους κατοίκους από το χώρο, όχι μόνο θα ήταν απίθανο να επιτύχει, αλλά θα ήταν και ηθικά απαράδεκτη. Σε αυτό το πνεύμα δεχθήκαμε την ανακατάληψη μέρους του σχολείου, που το χρησιμοποιούμε

Εικ. 6. Το σχολείο των Παλιαμπέλων, η βάση της ανασκαφής. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

ως εργαστήρια και αποθήκες της ανασκαφής, από τον Σύλλογο Γυναικών, για την τέλεση μνημοσύνων. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι ο τόπος αυτός είναι φορτισμένος με ισχυρές και βαθιές μνήμες που πηγαίνουν πίσω στους πρώτους οικιστές πρόσφυγες, και τις οποίες οι κάτοικοι δεν κουράζονται να τις αφηγούνται με ιδιαίτερη αγάπη.

Οι οικονομικές αξίες που προσδιορίζονται στα Παλιάμπελα Κολινδρού σχετίζονται στενά με τις δυνατότητές τους να γίνουν μέρος της τουριστικής διαδρομής που ήδη λειτουργεί στην Πιερία, με αφετηρία την παραλία του νομού. Η εγγύτητα των διάσημων θέσεων του Δίου, της Βεργίνας και της Πέλλας μπορούν από την άποψη αυτή να αξιοποιηθεί καθώς τα Παλιάμπελα μεταφέρουν την ιστορία της περιοχής πολλές χιλιετίες πίσω. Η θέση βρίσκεται στο δρόμο που οδηγεί από το Δίο στη Βεργίνα και θα μπορούσε να περιληφθεί ως σταθμός. Ωστόσο, αν και κάπως τολμηρό για ένα αρχαιολογικό πρόγραμμα, πολύ πιο απτά οικονομικά οφέλη θα προσέφερε μια προσέγγιση πλησιέστερη στην αποκλειστικά αγροτική απασχόληση των κατοίκων και συγκεκριμένα την παραγωγή επώνυμων προϊόντων υψηλής ποιότητας, που θα ενσωματώνουν την πολιτισμική διάσταση, σύμφωνη με τη σύγχρονη αντίληψη

Εικ. 7. Το σχολείο των Παλιαμπέλων σε λειτουργία. Δεκαετία του 1960. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

της σχέσης πολιτισμού και οικολογίας. Ο γειτονικός Κολινδρός ήδη χρησιμοποιεί την ετικέτα «Κεράσια Κολινδρού», γνωστά πρώιμα κεράσια που κυκλοφορούν κυρίως στη Θεσσαλονίκη. Παλιές ποικιλίες σταφυλιών, που έχουν σχεδόν χαθεί, θα μπορούσαν να στηρίξουν μια οινοποιητική δραστηριότητα, και το ίδιο θα μπορούσε να γίνει και με άλλα γεωργικά προϊόντα.

Οι εκπαιδευτικές αξίες των Παλιαμπέλων τοποθετούνται σε αντιπαράθεση με τα κυρίαρχα εθνικά στερεότυπα. Πρόκειται για μια διάσταση που επιβλήθηκε από την παρουσία μας στο χωριό. Καθώς η μακριά και επίπονη διεπιστημονική ερευνητική εργασία αναπτύσσεται στο χωριό χωρίς να προκύπτουν τα εντυπωσιακά ευρήματα που προβάλλουν τα στερεότυπα, οι κάτοικοι σταδιακά αρχίζουν να πείθονται ότι το κύριο ζήτημα της έρευνας δεν είναι τα εντυπωσιακά ευρήματα, αλλά κάτι άλλο που δικαιολογεί αυτήν τη δική μας επιμονή. Είναι λοιπόν φυσικό να θέλουν να μάθουν τι είναι αυτό και στη διάθεση αυτή στηρίζεται ο σχεδιασμός των εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Kasvikis κ.ά. 2007). Στα Παλιάμπελα δίνεται ειδική έμφαση στην εκπαίδευση των παιδιών της κοινότητας, όχι μόνο επειδή το προτείνει η Συνθήκη της Βαλέττας, αλλά γιατί μέσα από την πρακτική δουλειά και το παιχνίδι με στόχο τη διασκέδαση,

τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον πραγματικό στόχο της ανασκαφής, την κατανόηση δηλαδή των πρακτικών συνθηκών της ζωής και όχι το κυνήγι του θησαυρού, όπως πολλά εκπαιδευτικά προγράμματα λανθασμένα τονίζουν. Ακόμη και ο αρχαιολόγος της νύχτας ένας δις καταδικασμένος και νυν μετανοημένος αρχαιοκάπηλος του χωριού εξομολογήθηκε συζητώντας μαζί μου πόσο λάθος είχε να νομίζει ότι οι αρχαιολόγοι ενδιαφέρονταν αποκλειστικά για σπάνια αντικείμενα. Σχεδιάζοντας τα εκπαιδευτικά προγράμματα δώσαμε ιδιαίτερη έμφαση στο βιωματικό μέρος και σχεδιάσαμε προγράμματα για εθελοντές που εργάστηκαν σε όλα τα συνεργεία της ανασκαφής (εικ. 8), φυσικά με την επίβλεψη ειδικών μουσειοπαιδαγωγών. Εκτός όμως από το κέρδος των παιδιών, κέρδος από τα εκπαιδευτικά προγράμματα έχουμε και εμείς, οι αρχαιολόγοι. Η επικοινωνία με τα παιδιά απαιτεί από εμάς να είμαστε πολύ σαφείς και συγκεκριμένοι για ό,τι κάνουμε. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα γίνονται έτσι αφορμή για πρόσθετο αναστοχασμό.

Στη συζήτηση για την έλλειψη επικοινωνίας μεταξύ αρχαιολογικού προγράμματος και τοπικής κοινότητας που προηγήθηκε, υπογραμμίσαμε την ανάγκη ορισμού ενός κεντρικού θέματος, που θα επιτρέψει στους μη αρχαιολόγους να συνδεθούν με τη θέση. Το θέμα αυτό πρέπει να είναι αρκετά γενικό όσο και πολυδιάστατο ώστε να αποτελεί τον κεντρικό άξονα πάνω στον οποίο όλες οι σχεδιαζόμενες δραστηριότητες θα συγκροτηθούν. Πρέπει επίσης να αφορά τόσο την αρχαιολογική έρευνα όσο και τη σύγχρονη κοινότητα, και να έχει τόσο θεωρητικό όσο και πρακτικό χαρακτήρα. Δεν είναι δύσκολο να καταλήξει κανείς, γνωρίζοντας τα δεδομένα της τοπικής κοινότητας, ότι η συνισταμένη όλων αυτών των παραμέτρων είναι η αγροτική οικονομία και ο αγροτικός βίος. Ο προϊστορικός αγροτικός βίος και οι απόηχοί του στη σημερινή αγροτική ζωή αποτελεί τον ιδανικό καμβά, πάνω στον οποίο εμπλέκονται όλες οι παρεμβάσεις στην αρχαιολογική θέση. Από την εμπειρία μας με τους κατοίκους των Παλιαμπέλων, που, όπως επισημάνθηκε, είναι ακόμη αγρότες, αυτό το θέμα είναι ανοιχτό σε διάφορες ερμηνείες και προτρέπει τους κατοίκους να συνεισφέρουν με τις δικές τους εμπειρίες, όπως έκανε ο Νίκος Μ., που προχώρησε σε μια πλήρη επίδειξη του παραδοσιακού θερισμού, για να μας δείξει πόσο σημαντικός ήταν ο σταθερός σε ύψος θερισμός για να φτιάξει κανείς δεμάτια με όμοιο μέγεθος (Halstead 2014: 100). Λειτουργεί επομένως ως ένας ανοιχτός δρόμος επικοινωνίας μεταξύ των αρχαιολόγων ερευνητών και της τοπικής

Εικ. 8. Μικροί αρχαιολόγοι σε δράση. Συμμετοχή των παιδιών των Παλιαμπέλων στην ανασκαφική διαδικασία. Πάνω αριστερά: Νεροκόσκινο για τη συγκέντρωση ανθράκων και σπόρων, δεξιά: ανασκαφή και συλλογή ευρημάτων, Κάτω αριστερά: συμπλήρωση ημερολογίου ανασκαφής, δεξιά: κοσκίνισμα των χωμάτων. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

κοινωνίας, μέσω του οποίου μπορούν να προσθέσουν τη δική τους εμπειρία σε ισότιμη βάση, συχνά με πολύ περισσότερη πρακτική γνώση από εμάς τους ερευνητές. Η εμπειρία δείχνει ότι οι κάτοικοι είναι πρόθυμοι να μιλήσουν για το θέμα αυτό, που αποτελεί τη βάση της δικής τους ζωής, και συνήθως χαίρονται που εκδηλώνεται ένα τέτοιο ενδιαφέρον. Με τον τρόπο αυτό, το κεντρικό θέμα αποκαθιστά ένα είδος συνέχειας με το προϊστορικό παρελθόν και κάνει την κληρονομιά της νεολιθικής θέσης κτήμα της τοπικής κοινότητας.

Από τα πολλά παραδείγματα της βαθύτερης ερμηνευτικής σημασίας αυτών των πληροφοριών για τις αρχαιολογικές μας ανασυνθέσεις και ερμηνείες, θα αναφέρω μόνο ένα που το κατέγραψε ο Καθηγητής Paul Halstead, συνδιευθυντής της ανασκαφής, στο

Εικ. 9α.Αριστερά:
Δοκάνι με
δοκανόπετρες.
Πηγή: Αρχείο
Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

σπουδαίο του βιβλίο “Two oxen ahead”, στο οποίο συγκεντρώνει όλη την εθνοαρχαιολογική εργασία του πολλών χρόνων στην παραδοσιακή αγροτική παραγωγή στη Μεσόγειο (Halstead 2014). Ο Μήτσος Μπ. ήρθε στα Παλιάμπελα μικρό παιδί από την ανατολική Θράκη. Η πρώτη γενιά των προσφύγων θρακιωτών χρησιμοποιούσε για το θερισμό το μακρύ δρεπάνι, το λελέκι, ενώ οι ντόπιοι χρησιμοποιούσαν το γνωστό σε όλους δρεπάνι. Το θρακιώτικο λελέκι έχει μακρύτερη λαβή και η κίνησή του μπορούσε να τραυματίσει έναν ντόπιο που θα θέριζε περισσότερο σκυφτός -λόγω μικρού μήκους του δρεπανιού- πλάι του. Επομένως οι θρακιώτες και οι ντόπιοι θέριζαν σε χωριστές ομάδες. Επιπλέον, το λελέκι έκοβε την καλαμιά χαμηλότερα, και τα δεμάτια ήταν μακρύτερα και δεν μπορούσαν να στοιβαχτούν στα αλώνια μαζί με τα κοντύτερα, των ντόπιων (Halstead 2014: 82-83). Σύμφωνα με τους πληροφοριοδότες, στον θερισμό ένας ντόπιος, όπως και ένας θρακιώτης, αναγνωριζόταν από μακριά από την κίνηση του σώματος.

Υπάρχει μεγάλη συζήτηση στην αρχαιολογία για τη σύνδεση της ταυτότητας με την πρακτική και τον υλικό πολιτισμό. Αναφέρεται σε έννοιες που μας είναι γνωστές θεωρητικά, αλλά είναι εξαιρετικά δύσκολο να τις εξηγήσουμε με απλό τρόπο και μάλιστα στον μέσο

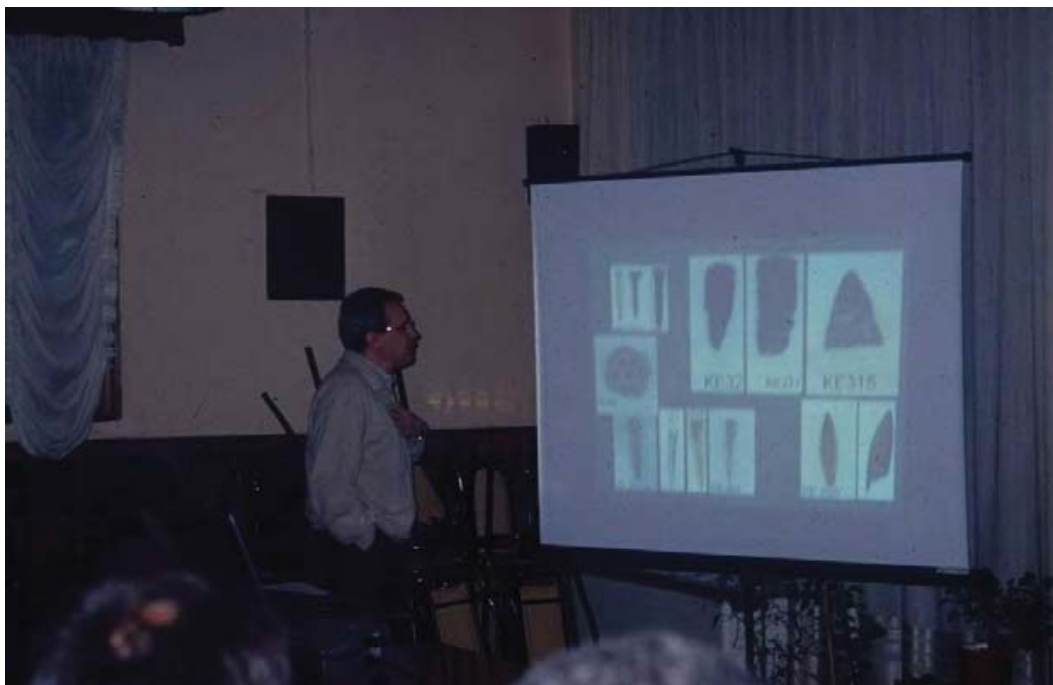
επισκέπτη μια προϊστορικής θέσης. Η πληροφορία για τη χρήση των διαφορετικών εργαλείων θερισμού προσφέρει ένα εξαιρετικό παράδειγμα τι ακριβώς σημαίνει ταυτότητα που παράγεται στην πράξη, και πώς συνδέεται με τον υλικό πολιτισμό, τη μνήμη και το σώμα. Μπορεί εύκολα να απεικονιστεί σε μια μελλοντική μουσειολογική παρέμβαση, δίνοντας στον μέσο επισκέπτη να καταλάβει την ουσία του ζητήματος. Περιττό να προσθέσω ότι το παράδειγμα αυτό διαφωτίζει εξίσου και εμάς τους αρχαιολόγους που δεν έχουμε λιγότερα προβλήματα κατανόησης από τον μέσο επισκέπτη. Η επικοινωνία αυτή αποκαθιστά ένα είδος ισορροπίας μεταξύ των αρχαιολόγων και των κατοίκων, δίνοντας έναν ενεργό ρόλο στην προσπάθεια ανάδειξης στην κοινότητα που διαφορετικά παραμένει αποξενωμένη και παθητική.

Αυτή η μορφή σχέσης μεταξύ παρόντος και παρελθόντος λειτουργεί ως ένας πολλαπλασιαστής της σπουδαιότητας της θέσης, που την καθιστά κέντρο μιας σειράς πρακτικών δραστηριοτήτων. Για παράδειγμα, μια πειραματική, μη μηχανική καλλιέργεια παραδοσιακών καλλιεργειών θα χρειαστεί τη γνώση των παραδοσιακών αγροτικών πρακτικών που διατηρούν οι γεροντότεροι κάτοικοι, αλλά και την εργασία των νεαρότερων. Από την άλλη πλευρά, τα αποτελέσματα του πειράματος θα παράγουν πολύτιμη γνώση για την αρχαιολογική έρευνα και ερμηνεία. Σε ένα στενά οικονομικό πλαίσιο, η επέκταση των τοπικών καλλιεργητών

Εικ.9β. Δεξιά:
Σφαγεία Αιγινίου,
δεκαετία του
1960. Πηγή: Αρχείο
Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Εικ. 10. Διάλεξη
στο καφενείο του
χωριού. Πηγή:
Αρχείο Ανασκαφής
Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

προς τη βιολογική γεωργία και η έκδοση πιστοποιημένης ετικέτας θα χρειαστεί τις γνώσεις των μη χημικών αγροτικών πρακτικών όπως της λίπανσης ή του ξεβοτανίσματος που εφαρμόστηκαν στο πείραμα. Θα χρειαστεί όμως εξίσου και την προστιθέμενη αξία ενός προϊόντος πολιτιστικά προσδιορισμένου, την τεκμηρίωση της ιστορίας του στην περιοχή, την έρευνα που συνδέεται με αυτό, κλπ. Οι προσεγγίσεις αυτές είναι προφανώς μακριά από τη συμβατική λογική της ανάδειξης ενός αρχαιολογικού χώρου, αλλά δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αφηγούνται μια ιστορία για την αγροτική ζωή τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος με πολύ εναργέστερο και εύκολα κατανοητό τρόπο, ειδικά σε άτομα με αγροτικό υπόβαθρο. Το ίδιο ισχύει για περισσότερα συμβατικά προϊόντα, όπως η κεραμική ή προϊόντα διαφόρων χειροτεχνιών και δεξιοτήτων που υπάρχουν στην τοπική κοινότητα. Σε όλα τα παραδείγματα, η θέση των Παλιαμπέλων Κολινδρού είναι ο άξονας για την ιστορία της αγροτικής ζωής στην περιοχή, μιας ιστορίας που ξεκίνησε πριν από τα μέσα της 7ης χιλιετίας και συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Ένα σύνολο συμπληρωματικών ενεργειών συνεισφέρουν προς την κατεύθυνση αυτή, μερικές από τις οποίες έχουν ήδη αρχίσει να εφαρμόζονται, όπως για παράδειγμα η συγκέντρωση υλικού, πολιτιστικού και βιολογικού που βρίσκεται στα χέρια των μεγαλύτερων σε ηλικία κατοίκων (εικ. 9α, 9β), ενώ οι νεότεροι

Εικ. 11. Κοινωνικές εκδηλώσεις στο πλατεία μεταξύ χωριού και αρχαιολογικού χώρου. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

ενθαρρύνονται να στραφούν προς τις βιολογικές καλλιέργειες. Οι βιογραφίες των κατοίκων καταγράφηκαν στο πλαίσιο εθνογραφικής μελέτης που ολοκληρώθηκε το 2013 (Παρλάνη 2013). Τα παιδιά, όπως περιγράφηκε παραπάνω, συμμετέχουν ενεργά με διάφορους τρόπους, ενώ διαλέξεις, προβολές ταινιών και διαφανειών σχετικών με την ανασκαφή (εικ. 10) και κοινωνικές εκδηλώσεις αναφέρονται σε ενήλικες (εικ. 11). Σε γενικές γραμμές, οι ενέργειες αυτές, μαζί με τις συνήθειες για τις ανασκαφές δοσοσληψίες, βοηθητική εργασία στην ανασκαφή, φαγητό και ψώνια, ενοικίαση σπιτιών κλπ., διατηρεί με κάποιον τρόπο όλες τις ομάδες του τοπικού πληθυσμού σε σύνδεση με την ανασκαφή και τις εκθέτει στα πολλαπλά μηνύματά της.

Η τελική ενέργεια για την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας περιλαμβάνει το σχεδιασμό ενός αρχαιολογικού πάρκου. Σε συμφωνία με το γενικό θέμα, το αρχαιολογικό πάρκο θα περιστρέφεται γύρω από το θέμα της αγροτικής οικονομίας και του αγροτικού βίου. Αυτή η μεγάλης κλίμακας αρχιτεκτονική παρέμβαση έχει σχεδιαστεί από την αρχιτέκτονα Πελαγία Αστρεϊνίδου και τους συνεργάτες της, και εγκρίθηκε το 2010 από το ΚΑΣ (Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο). Το πάρκο περιλαμβάνει τις εξής ενότητες (εικ. 12):

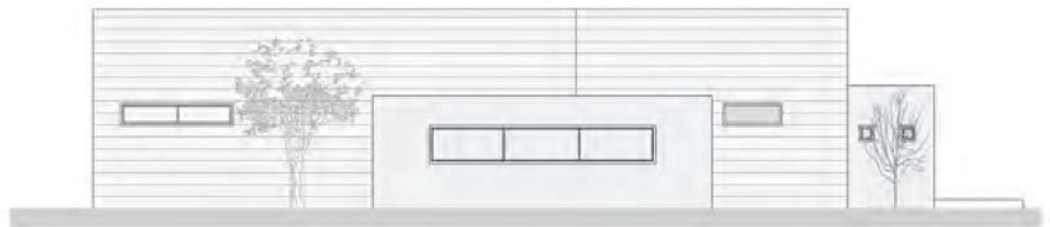
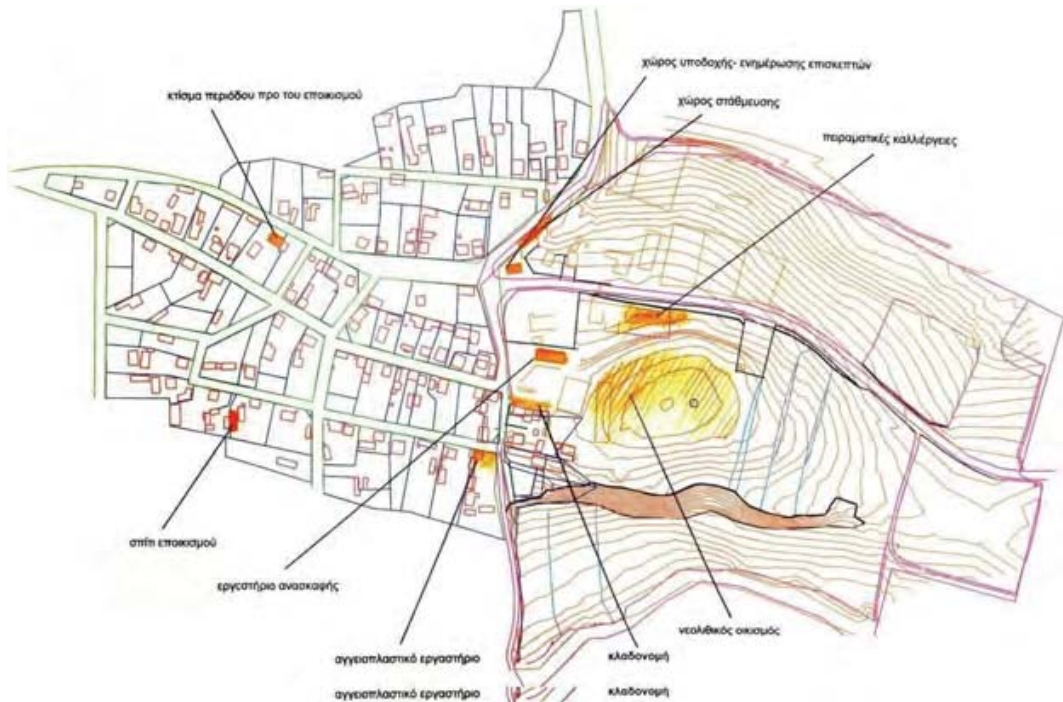
1. Την αρχαιολογική θέση, στην οποία η αρχιτεκτονική της θέσης θα παρουσιαστεί διακριτικά, χωρίς εκτεταμένες ανακατασκευές ή μεγάλης κλίμακας αναπαραστάσεις.

Εικ. 12. Πάνω:

Το γενικό
τοπογραφικό του
αρχαιολογικού
πάρκου με τη
χωροθέτηση των
δραστηριοτήτων.

Κάτω:
αρχιτεκτονική όψη
του μουσείου –
κέντρου υποδοχής
επισκεπτών με
θέμα την αγροτική
ζωή διαχρονικά.

Πηγή: Αρχείο
Ανασκαφής
Παλιαμπέλων
ΑΠΘ - Πελαγία
Αστρεϊνίδου και
συνεργάτες.

2. Την ανασκαφική διαδικασία αυτή καθεαυτή, που θα παρουσιάζεται στον επισκέπτη στο πεδίο, αλλά επίσης και στα εργαστήρια, ώστε ο επισκέπτης να κατανοεί το ρόλο της έρευνας στην αποκατάσταση της προϊστορικής αγροτικής ζωής.

3. Τη δημιουργία εκθεσιακού χώρου για την έκθεση της διαχρονικής αγροτικής ζωής από την 7η χιλιετία μέχρι το σύγχρονο εργοστάσιο κονσερβοποιίας που λειτουργεί στο χωριό.

4. Τη δημιουργία συγκεκριμένου χώρου για πειραματικές καλλιέργειες και τις προβιομηχανικές αγροτικές πρακτικές.

5. Την οργάνωση χώρου για πειραματική αρχαιολογία, κεραμική, λιθοτεχνία κλπ. Στο χωριό δραστηριοποιείται παραδοσιακός κεραμέας, που ήδη έχει αποφασιστικό ρόλο σε πολλά ερευνητικά προγράμματα πειραματικής ανασύνθεσης της κεραμικής τεχνολογίας (εικ. 13).

Εικ. 13. Πάνω, ο αγγειοπλάστης Γ. Σταγκίδης στο εργαστήριό του, στα Παλιάμπελα. Κάτω, αριστερά: πειραματική όπτηση κεραμικών χωρίς κλίβανο, δεξιά: πειραματική κατασκευή κεραμικών χωρίς τροχό. Πηγή: Αρχείο Ανασκαφής Παλιαμπέλων ΑΠΘ.

Επίλογος

Είναι προφανές ότι η προσέγγιση που υιοθετήθηκε στα Παλιάμπελα Κολινδρού στοχεύει στη σύνδεση της τοπικής κοινωνίας και των επισκεπτών με την αρχαιολογική θέση και τους αρχαιολόγους μέσα από έναν διάλογο που έχει δύο πομπούς και δύο δέκτες με βάση ισχυρά βιωματικά και συγκινησιακά στοιχεία. Απευθύνεται στα προσωπικά πρακτικά βιώματα, μέσω των οποίων η επικοινωνία με το παρελθόν γίνεται πιο αποτελεσματική και βαθύτερη. Η ανάδειξη των ειδικών χαρακτηριστικών της θέσης δεν αποβλέπει στη δημιουργία μιας ακόμη ιστορικής αφήγησης, που θα προσκολληθεί, έστω ασυνείδητα, στα γενικά στερεότυπα με τα οποία αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν. Η επιλογή αυτή είναι σε μεγάλο βαθμό πολιτική, γιατί μετατρέπει τους επισκέπτες από θεατές σε συμμετέχοντες και τους επιτρέπει να βγάλουν τα δικά τους συμπεράσματα για τις συνέχειες και τις ασυνέχειες, πέρα από

τη μυθική αχλή που συνήθως τις περιβάλλει. Είναι αλήθεια ότι οι ανθρώπινες δράσεις συμβαίνουν μέσα στην ιστορία και για το λόγο αυτό έχουν μεγάλο βαθμό απροσδιοριστίας. Υπάρχουν πράγματα όμως που γίνονται συνεχώς με τον ίδιο τρόπο, αποφάσεις που παίρνονται προς την ίδια κατεύθυνση, στο παρελθόν και στο παρόν, ανεξάρτητα από πολιτισμικές, οικονομικές και ιστορικές τυχαιότητες, όπως η παραγωγική σχέση με τη γη. Πρέπει να σκεφτούμε αυτές τις μακριές διάρκειες, και ο δρόμος που περιέγραψα σύντομα εδώ έχει τη δυνατότητα να μας δώσει απαντήσεις και να μας κάνει να σκεφτούμε βαθύτερα για το αντικείμενό μας.

Με τον τρόπο αυτό, πιστεύω, ότι θα μπορούσε να ανοίξει ένας ουσιαστικότερος διάλογος ανάμεσα στο παρελθόν, το αρχαιολογικό έργο και τις τοπικές κοινότητες. Δεν θα πρέπει όμως να τελειώσει αυτή η παρουσίαση, χωρίς κάποιο σύντομο σχόλιο για την τύχη όλης της προσπάθειας. Μετά από σχεδόν δέκα χρόνια από την έγκρισή του από το ΚΑΣ, και πολλές επισκέψεις και παρουσιάσεις, που προηγήθηκαν και ακολούθησαν, σε κάθε εμπλεκόμενο δήμαρχο, περιφερειάρχη, βουλευτή, πολιτευτή, το σχέδιο παραμένει σχέδιο. Όσο υπήρχε δήμαρχος Κολινδρού, η στήριξη ήταν θερμή, αλλά η υλοποίηση ήταν έξω από τις δυνατότητες των υπηρεσιών του. Με την ενοποίηση των δήμων το νήμα χάθηκε. Ο ενοποιημένος Δήμος Βόρειας Πιερίας και η Περιφέρεια Κεντρική Μακεδονίας δεν έδειξαν ενδιαφέρον, ή δεν είχαν χρήματα εκείνη τη στιγμή, ή, όταν είχαν χρήματα, προηγούνταν οι ανάγκες της αρχαιολογικής υπηρεσίας. Φαίνεται πως, παρόλη την προσπάθεια, δεν μπορέσαμε να υπερνικήσουμε την προσδοκία της αυτοδιοικητικής γραφειοκρατίας για εντυπωσιακά, με όρους δημοσιογραφικούς, ευρήματα ή ενδεχομένως τον φόβο για το πολιτικό μήνυμα έξω από την πεπατημένη, που περιέχει το σχέδιο που προτείνουμε. Ωστόσο, για την έρευνα και την κατανόηση της σημαντικής θέσης των Παλιαμπέλων Κολινδρού, η εμπειρία της συνεργασίας με τους κατοίκους στη διαδικασία του σχεδιασμού ήταν περισσότερο από πολύτιμη. Θα ήμασταν άραγε στο ίδιο σημείο χωρίς καμιά επικοινωνία με την τοπική κοινότητα; Οπωσδήποτε όχι, από πολλές απόψεις. Αλλά ένα είναι βέβαιο: αυτά που μάθαμε από τους τοπικούς συνεργάτες μας δεν θα χαθούν, όσο κι αν η πολιτεία αδιαφορεί απολύτως για κάτι που θα έπρεπε να είναι ένας βασικός πολιτιστικός στόχος της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bintliff, J. L., 2004. Local history and heritage management in Greece. The potential at the village level. Στο P.N. Doukellis & L.G. Mendoni, επιμ. Perception and evaluation of cultural landscapes. Αθήνα: Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, Εθνικόν Ιδρυμα Ερευνών. Paris: Diffusion de Bocard. σ. 137-152.

Chowne, P., Kotsakis, K., & Orbasli, A., 2007. Management plan for prehistoric sites. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. Mediterranean prehistoric heritage. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research. σ. 9-19.

Cleere, H. F., 1984. Approaches to archaeological heritage. A comparative study of world cultural resource management systems. Cambridge: Cambridge University Press.

Cleere, H. F., 1989. Archaeological heritage management in the modern world, (9). London: Unwin Hyman.

de la Torre, M., επιμ. 1997. The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region. An international conference by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum. Los Angeles: The Getty conservation institute.

Flannery, K., 1972. The origins of the village as a settlement type in Mesoamerica and the Near East: a comparative study. Στο P.J. Ucko, R. Tringham & G.W. Dimbleby, επιμ. Man, settlement and urbanism. London: Duckworth. σ. 23-53.

Flannery, K., 2002. The origins of the village revisited: from nuclear to extended households. *American Antiquity*, 67(3), σ. 417-433.

Halstead, P., 2014. Two oxen ahead. Pre-mechanized farming in the Mediterranean. Oxford: Wiley, Blackwell.

Hamilakis, Y., & Anagnostopoulos, A., 2009. What is archaeological ethnography? *Public Archaeology*, 8(2-3), σ. 65-87.

Hassan, F. A., 1997. Beyond the surface: comments on Hodder's reflexive excavation methodology. *Antiquity*, 71(274), σ. 1020-1024.

Hodder, I., 1986. *Reading the Past*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hodder, I., 2003. Archaeological reflexivity and the "local" voice. *Anthropological Quarterly*, 76(1), σ. 55-69.

Hodder, I., & Doughty, L., επιμ. 2007. *Mediterranean prehistoric heritage: training, education and management*. Cambridge: McDonald Institute.

Θεοχάρης, Δ.Ρ., 1973. *Νεολιθική Ελλάδα*. Αθήνα: Τράπεζα της Ελλάδος.

ICOMOS, 1999. *The Burra Charter: the Australia ICOMOS charter for places of cultural significance*. Australia: ICOMOS.

Kasvikis, K., Nikonanou, N., & Kotsakis, K., 2007. Developing educational programmes for prehistoric sites. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. *Mediterranean prehistoric herita-*

ge. Training, education and management. Cambridge: McDonald Institute of Archaeological Research. σ. 105-116.

Kotsakis, K., 2018. Eating out: food and social context in the early Neolithic of Greece. Στο M. Ivanova, B. Atanassov, T. Petrova V., Desislava & P.W. Stockhammer, επιμ. Social dimensions of food in the Prehistoric Balkans. Oxford: Oxbow. σ. 30-45.

Kotsakis, K., 2019. Neolithic goes west: concepts and models on the neolithisation of the Aegean. Στο B. Maxime & B. Horejs, επιμ. The Central/Western Anatolian farming frontier: Proceedings of the Neolithic workshop. Vienna: Austrian Academy of Sciences Press. σ. 221-238.

Κωτσάκης, Κ., 2008. Υλικός πολιτισμός και ερμηνεία στη σύγχρονη αρχαιολογική θεωρία. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, επιμ. Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Αθήνα: Πατάκης.

Κωτσάκης, Κ., 2014. Εκατό χρόνια νεολιθικής έρευνας στη Μακεδονία: τάσεις και κατευθύνσεις. Στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά, επιμ. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, (22). σ. 133-140.

Kotsakis, K., Kaukula, K., Astreinidou, P., & Nanoglou, St., 2007. Paliambela Kolindros management plan. Στο I. Hodder & L. Doughty, επιμ. Mediterranean prehistoric heritage. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.

Μανιάτης, Γ., Κωτσάκης Κ., Halstead, P. 2015 Παλιάμπελα Κολινδρού. Νέες χρονολογίες της Αρχαιότερης Νεολιθικής στη Μακεδονία. Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, 25 (2011) σ. 149-156.

Κωτσάκης, Κ., & Halstead, P., 2018. Παλιάμπελα Κολινδρού. Έρευνα στον οικισμό της αρχαιότερης Νεολιθικής. Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και Θράκη (υπό εκτύπωση).

Larsen, K. E., επιμ. 1995. Nara Conference on Authenticity. Paris: UNESCO World Heritage Centre, ICCROM, ICOMOS.

Lawson, H., 1985. Reflexibility: the post-modern predicament. London: Hutchinson.

Μανιάτης, Γ., 2014. Χρονολόγηση με άνθρακα-14 των μεγάλων πολιτισμικών αλλαγών στην προϊστορική Μακεδονία: πρόσφατες εξελίξεις. Στο Ε. Στεφανή, Ν. Μερούσης & Α. Δημουλά, επιμ. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία, 1912-2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. σ. 205-222.

Παρλάνη, Ξ., 2013. Εθνογραφική έρευνα πεδίου. Παλιάμπελα Κολινδρού, στα πλαίσια αρχαιολογικής ανασκαφής. Θεσσαλονίκη (αδημοσίευτο χειρόγραφο).

Strasser, Th. F., 2002. Review of towards a reflexive method in archaeology. American Journal of Archaeology, 106(2), σ. 320-321.

Teutonico, J. M., επιμ. 2002. Management planning for archaeological sites. Los Angeles: Paul Getty Conservation Institute.

Τουφεξής, Γ., 2017. Οικιστική δραστηριότητα και οργάνωση του χώρου στους οικισμούς της Νεότερης Νεολιθικής στη Θεσσαλία. Παραδείγματα από τους οικισμούς στον Προφήτη Ηλία Μάνδρας, Μακρυχώρι, Γαλήνη και Ραχμάνι. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/41426> [Ανακτήθηκε 4 Φεβρουαρίου 2021].

Τρυφινόπουλου, Μ., 2010. Η σχέση του ανθρώπου με το πολιτισμικό τοπίο διαχρονικά. Το παράδειγμα μιας περιοχής του Δήμου Κοζάνης. Διπλωματική εργασία. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.